

Љубица Кандић*

**ПРОГРАМИ ПРЕДАВАЊА
ИЗ ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ ПРАВА**

У раду су приказани програми из Енциклопедије права неколико професора Правног факултета који су предавали овај предмет у периоду од 1905. до 1941. године и представљене оцене које су у правној науци даће о појединим програмима. Посебно је истакнут Тасићев допринос у конципирању нове садржине програма и његов модернизам у изражавању и писању ове материје. Ђорђе Тасић се сматра уметљивачем модерног социолошког метода у правној науци.

Кључне речи: *Енциклопедија права. – Увод у правне науке. – Програм предавања. – Социолошки метод. – Ђорђе Тасић.*

У раздобљу од оснивања Универзитета у Београду до 1941. године, Енциклопедију права на Правном факултету предавало је неколико професора, који су сачинили програме за тај предмет: Глигорије – Гига Гершић, Чедомил Митровић, Теодор Тарановски и Ђорђе Тасић. Њихови програми нису сачувани у интегралном тексту, већ су изложени у литографисаним скриптама и уџбеницима. Програм Г. Гершића налази се у литографисаним скриптама, објављеним 1908/1909. у Београду и 1919. године, такође у Београду. И програм Ч. Митровића презентира се у литографисаним скриптама (није назначена година издања, али се претпоставља да би то могла бити 1905). Програми Т. Тарановског и Ђ. Тасића садржани су у њиховим уџбеницима: Тарановског у уџбенику објављеном на руском 1917. године и у репринт издању на српском 1923. године, а Тасићев у *Уводу у правне науке* (поднаслов: „Енциклопедија права“) објављеном 1933. године и у скраћеном обиму 1938. и 1941. године. У првом издању уџбеника програм Ђ. Тасића је најобухватнији (311 стр.), док је у другом знатно скраћен (157 стр.), да би у трећем обим уџбеника био повећан у односу на друго издање (225 стр.).

* Др Љубица Кандић, редовни професор универзитета.

Сва четири програма изазвала су одговарајућу пажњу у правној литератури, посебно програми Г. Гершића¹ и Ђ. Тасића².

Глигорије Гершић је кратко време предавао Енциклопедију права у овом периоду, вероватно по програму који је држао на Великој школи из овог предмета. Гершићев програм поредимо са Тасићевим због тога што он представља најпотпунији програм из овог предмета, настао крајем XIX и почетком XX века. Из њега се могу сагледати Гершићеви теоријски ставови о многим питањима из ове материје.

Гершићева *Енциклопедија љрава* састављена је из увода и два дела.

У уводу су приказана три основна питања: а) значај Енциклопедије права; б) полазна тачка у Енциклопедији права – основни акти којима је корен у праву; и в) појам и подела правне науке.

Први део разматра питања која се односе на – Општу науку о праву и садржи у првом одељку: а) појам права, б) деобу права и в) постанак права. У другом одељку изложена је материја о правним односима: а) карактерни знаци и црте; б) деоба правних односа; и в) постанак правних односа. Трећи одељак обухвата

1 Гершићев програм Енциклопедије права посебно су приказивали: Милијан Поповић, али у контексту Гершићевог доприноса развоју теорије државе и права („Глигорије Гершић као теоретичар права“, *Зборник за друштвене науке*, Матица српска, Нови Сад 1974); Мирољуб Симић који се фрагментарно бавио проучавањем овог Гершићевог дела, и то у три чланка: „Филозофија права на Правном факултету Велике школе у Београду“ (*Гласник Правног факултета у Крагујевцу*, 1987), „Развој теорије права у Србији до Другог светског рата“, *Зборник за теорију љрава*, Београд 1982), и „Енциклопедија права на Правном факултету Велике школе у Београду“, (*Зборник за теорију љрава* књ. IV, САНУ, Београд 1990); Данило Баства: „Један век правне филозофије на Правном факултету у Београду 1841–1941. (*Право и слобода*, Нови Сад 1994); и Јасминка Хасанбеговић: „О једном антрополошком утемељењу права у нашој правнотеоријској баштини – Глигорије – Гига Гершић“ (*Научно наслеђе Правног факултета 1841–1941*, Београд 1994).

2 Тасићевим уџбеником, односно програмом из Увода у правне науке бавило се више аутора:

Божидар С. Марковић, „О праведном праву – Ђорђе Тасић: Увод у право“, Нови Сад 1993.

Радомир Лукић, „Научно наслеђе Ђорђа Тасића“, *Анали Правног факултета у Београду* бр. 1, јануар–март 1959. и Предговор у књизи *Избор расљрава и чланака из Теорије љрава*, САНУ, Београд 1984.

Стеван Врачар, „Државно-правни модернизам Ђорђа Тасића“, *Правни живои* бр. 9, Београд 1997.

Радмила Васић, „Ђорђе Тасић – проблем оправдања државе – увод у правне науке – Енциклопедија права“, *Класици југословенског љрава*, Београд 1995.

Милијан Поповић, „Тасићева општа мисао о праву“, *Архив за љравне и друштвене науке* бр. 4, Београд 1993.

Данило Баства, „Ђорђе Тасић и проблем (апсолутног) природног права“, *Научно наслеђе Правног факултета у Београду, 1841–1941*, Београд 1994.

материју о примени права: а) област за примену приватних прописа – сукоб закона; и б) примена права од стране судова.

Посебни део – специјалне правне науке, после уводних разматрања о праву државне заједнице и држави уопште, разматра следећа питања: а) државно право; б) казнено право; в) процесно право; г) приватно право; и д) специјалне гране приватног права.

У правној науци углавном је дата у најопштијим цртама оцена Гершићеве филозофске доктрине и његових теоријских ставова о поимању појма и корена права и државе, који су конципирани у његовом наставном програму. Гершић није био присталица школе природног права и његово неприхватање основних поставки те школе произашло је из његовог одређења појма права, базираног на променљивости и разноликости права, „што значи да нема никаквих вечито трајних и сталних правних надзора који би могли непроменљиво важити за сва времена и сва друштва“. Право је – према Гершићу – један историјски појам, који се мења и даље развија; дакле, оно има своју историју, као што и цело друштвено и културно развиће има своју историју.³

Гершићево наглашавање да право сваког народа мора имати и свој национални тип и карактер сврстава га у присталице историјске правне школе, чији су представници имали значајан утицај на његова теоријска схватања (Савињи, Хуго и Пухта). Но, Гершић је био критичан према неким ставовима те школе (пренаглашавање националног духа као извора и утока целокупног позитивног права).⁴

Већина писаца који су проучавали Гершићеву *Енциклопедију права* бележе његово аргументовано супротстављање школи природног права, али истичу и стране утицаје који умањују оригиналност изложених теоријских ставова о појму и коренима права, правди, праведности и о другим Гершићевим ставовима. Но, ипак се не може спорити Гершићева оригиналност у методолошком приступу и уношење социологије у правну мисао.⁵

Овај лапидарни осврт на Гершићев програм Енциклопедије права, без улажења у појединости, има задатак да покаже колико је Тасић отишао даље од свог великог претходника у осмишљавању новог модерног и оригиналног програма.

Други Тасићев претходник који је предавао Енциклопедију права на Правном факултету Универзитета у Београду, Чедомиљ Митровић, био је професор Црквеног права. Он је завршио Мос-

3 Г. Гершић, *Енциклопедија права*, Београд, 1919, стр. 39.

4 М. Поповић, *нав. дело*, стр. 76.

5 Д. Баста, „Идеја природног права код Јована Стерије Поповића“, *Право и слобода*, Нови Сад 1994.

ковску духовну академију, а докторат правних наука стекао је на Правном факултету у Тибингену и 1898. године промовисан је за доктора целокупног права. Ч. Митровић није био биран за наставника Енциклопедије права, али га је Савет Правног факултета одредио да предаје и тај предмет, јер тада није било сталног наставника.

Програм предавања, садржан у његовим својеручно писаним белешкама, вероватно потиче из периода када је предавао Енциклопедију права на Великој школи; по том програму држао је наставу до двадесетих година двадесетог века, када је предавања преузео професор Тарановски.

Материја изложена у програму Ч. Митровића садржана је у уводу и у неколико целина.

У уводу је одређен појам Енциклопедије права и њен развој као науке, уз приказ значајнијих радова из књижевности за ову област.

У првој целини – о праву и моралу – одређени су њихов појам и међусобни однос, као и појам државе. Професор Митровић право дефинише као збир стварних односа који налазе заштиту у организованој принуди и у том контексту посматра право и државу. У одређивању појма државе он истиче три главна обележја: организовану власт којој се у држави сви покоравају, поданике чији се односи регулишу правним нормама и територију на којој функционише врховна власт са тачно утврђеним границама. Основне функције врховне власти су законодавна, управна и судска власт и по том критеријуму он државе дели на просте и сложене, зависно од тога у чијим рукама се налазе поменуте функције власти.

У другој целини, која се односи на учење о облицима права и деоби права на субјективно и објективно, изложени су опште особине правних одредаба и разни облици права. Следи излагање о изворима права по следећем редоследу: обичајно право, закони, судска пракса и правна наука.

У трећој целини приказани су права и дужности у субјективном смислу. Изложена су следећа питања: о субјективном праву – метод изучавања субјективног права, саставни елементи субјективног права; субјекти права (физичка и правна лица); модификација правне способности физичких лица, с погледом на различите особине (узраст, пол, здравље, сродство, грађанска част, религија, друштвени позив.) Следи излагање о правним лицима – узроци постанка правних лица, услови за егзистирање правних лица, услови за правно признање, врсте правних лица, способност правних лица.

Четврта целина односи се на објекте или предмете права – ствари, укључујући правну класификацију ствари, те радње и дела човекова (услуге).

Програмом су, као посебна целина, обухваћени правни односи и правне радње, као и целина о случајним догађајима или правно производним фактима што не зависе од воље човекове.

Најзад, у посебној целини изложени су систем или подела целокупног права с погледом на разне субјекте. У приватно право проф. Ч. Митровић уврстио је лично право и имовинско право – стварно, облигационо, породично, наследно, трговачко и менично право; а у јавно право: државно и међународно право, али се у склопу државног права налазе: уставно, административно, полицијско, финансијско, кривично и судско или процесно право. По аутору овог програма, државно право има за свој предмет организацију и рад државе уопште, па је по том критеријуму извршен овакав распоред појединих дисциплина у оквиру државног права. Црквено право издвојено је као посебну грану права.

Програм професора Митровића садржи доста елемената уставног и административног права, па се стиче утисак да аутор није имао великих претензија да обухвати сва питања која су могла бити предмет Енциклопедије права. Он је у оквиру овог програма пружио студентима елементарна знања углавном без теоријских уопштавања, али на јасан и прегледан начин са много примера у објашњавању појединих појмова. Зато овај програм представља добар пример увођења студената почетника у компликовану материју која се изучавала у оквиру овог предмета. Наравно, нека његова објашњења, дефиниције и груписање појединих грана права у шире области не би се са гледишта савремене правне науке могли прихватити, али ако се зна да се проф. Митровић није посебно бавио овом материјом, а нарочито не теоријом права, онда је и програм сачињен по мери професора који је имао енциклопедијско знање, али не и велику склоност за теоријска уопштавања.

Последњи програм из Енциклопедије права који је претходио Тасићевом програму – произашао је из пера угледног руског професора Теодора Тарановског и приказан је у његовом уџбенику под истим насловом. Тарановски је *Енциклопедију права* писао са великим претензијама и у овом уџбенику дошли су до изражаја његова знања из државноправне историје не само словенских народа (чијом се историјом посебно бавио) већ и других европских народа, као и његов смисао за теоријска уопштавања.

Овај програм је настао као резултат његових вишегодишњих предавања на универзитетима у Русији и написаног уџбеника из Енциклопедије права 1917. године на руском и 1923. на српском

(као репринт издања из 1917. године). Програм садржан у уџбенику изложен је у уводу и два дела.

У уводу су обрађена следећа питања: задатак и предмет Енциклопедије права, нацрт историјског развитка научног правништва и Енциклопедије права (приказане су правне школе од класичне римске јуриспруденције, закључно са позитивном филозофијом Огиста Конта), модерна школска књижевност за Енциклопедију права (књижевност Немачке, Француске, Русије и српска књижевност).

У првом делу – Опште учење о праву – обрађена су следећа питања: а) *установљење појма о праву* – дефиниција права, нормативни карактер права, двострани карактер правне норме, спољашњи ауторитет у праву, принудно остваривање права, циљ у праву; б) *право и морал у узајамном односу између себе* – противстављање права и морала, учење о етичком минимуму у праву, везе права са моралом; в) *право у објективном и субјективном смислу* – објективна и субјективна страна у праву, правне норме, правни односи; г) *позитивно право и облици његовог манифестивања* – појам о изворима права и нормативним фактима, основни извори и облици позитивног права, учење Л. Ј. Петражицког о многоликости нормативних факата и врста позитивног права; д) *природно право* – историјски нацрт доктрине о природном праву, проблем о природном праву са гледишта позитивне науке и критичке филозофије; е) *јавно и приватно право* – подела права на јавно и приватно, према разлици у својствима објективне правне норме, према разлици у својствима елемената правног односа, предмет приватног и јавног права и узајамни однос између ове две правне области; е) *примена права* – интелектуални процес остваривања права и важност стручних правника, вештина за примењивање права или правничка техника; ж) *остваривање права* – правни поступци, противправни поступци; з) *историјско изучавање права* – историјско изучавање права пре историјске школе, историјска школа правника и даљи развитак историјског изучавања права на основу позитивне методологије и у духу критичке филозофије, упоредна историјска метода и упоредна наука права, догматика и политичка права.

У другом делу – Опште учење о држави – обухваћена су следећа питања: а) *конститутивни елементи државе* – државна област, државна власт, народ; б) *државне функције и државни органи* – основне функције државне власти, државни органи; в) *класификација држава* – сређивање држава по квантитативном саставу владе и по степену обезбеђења заједничког добра, по степену обезбеђења индивидуалне слободе, по разлици у културном стању и структури државних елемената, облици владе модерних

културних држава; г) *право у сисџему државне орђанизације* – историјски преглед узајамних односа између права и државе, усредсређивање стварања права у рукама државне власти, официјелно и неофицијелно државно право; д) *дејсџиво права на државну орђанизацију* – правне форме и правне границе за манифестовање државне власти; ђ) *теоријска конструкција узајамног односа између државе и права*.

Програм садржан у *Енциклопедији права* проф. Тарановског није био предмет опсежнијег истраживања, али је привукао пажњу проф. Ђ. Тасића. Он се у кратком приказу у *Архиву за правне и друшџивене науке* задржао на два питања о којима је имао друкчије мишљење од Тарановског. То су: а) однос права и морала; и б) однос државе и права.

Тасић истиче да је Тарановски разлику између права и морала видео у чињеници да „право врши императивно – дистрибутивну функцију, јер даје дужност и права докле морал врши само императивну, јер заснива само дужности“.⁶ Тасић није прихватио овакву оштру разлику између права и морала, иако се сложио са идејом Тарановског да су право и морал истог порекла, да начелно служе истим циљевима и да само употребљавају различита средства.⁷ За Тасића се ово питање поставља као питање „односа политике и морала, државног разлога (државе) и морала“. Тасић признаје да је о овом питању Тарановски правио врло добре дистинкције и показао сву важност да свако поступа и у области права према својим моралним схватањима. Тарановски је, по мишљењу Ђ. Тасића, „врло спретно разликовао убеђење и дела, јер они се могу одвојити и код самог законодавца, а нарочито кад постоји могућност да право заостане иза развитка моралних схватања“.⁸ Наравно да се за Тасића као социолога питање односа права и морала постављало и као социолошко, тј. колико право фактички садржи морала.⁹

У вези са другим питањем – односом државе и права – по Тасићевом мишљењу, Тарановски је тај однос одредио као историчар и социолог. Као историчар није могао прихватити вредност природног права, јер то није била реална социјална свест нити правни догматизам који сувереност схвата као апсолутну власт, и зато, по Тарановском, „право ограничавања државе постаје, расте и јача према развитку друштвене самосталности. Културно стање модерног друштва истиче начело апсолутне вредности човечије личности, то се начело слаже само са законитом покорношћу

6 Ђорђе Тасић, „О *Енциклопедији права* Тарановског“, *Архив за правне и друшџивене науке*, јул–август 1936, књ. XXXIII, бр. 1, стр. 2.

7 *Исџо*, стр. 2.

8 *Исџо*, стр. 4.

9 *Исџо*, стр. 4.

појединаца према државној власти и само са обавезним правним границама за манифестације државне власти“.¹⁰ Вредност и оригиналност програма Тарановског, по Тасићевом мишљењу, леже у томе што је он у свој програм унео наглашену историјску, филозофску и социолошку компоненту и што у програму има доста историјских података којима је „апстрактну проблематику везивао за историјску позадину и откривао иза теорија њихово порекло идејно и социјално“.¹¹ Тарановски је, као правни филозоф, истиче Тасић, поставио и разрадио низ филозофских правних проблема и његов програм представља увођење у филозофију права, која донекле представља наставак филозофских схватања Г. Гершића, али и нових и оригиналних схватања. Социолошка компонента Тарановског у третирању многих проблема потпуније је изражена у односу на Гершића, али није до краја спроведена. На пример, нису рашчлањена нека питања, као што су социолошко питање о односу државе и друштва или разлика између правног и социолошког метода, али се Тарановски чувао једностраности и државу је схватао у оквиру друштва, подводећи је под објективне вредности, закључио је Тасић.¹²

Тасићево вредновање овог програма, иако не даје оцену целовитог програма, заслуживало је пажњу не само због чињенице да је Тасић, као француски ђак, познавао оновремену европску правну књижевност из ове области и да је могао упоређивати раније програме са оним знатно модернијим, већ и због тога што је приступ Тарановског у изради наставног програма, заснован на увођењу социолошког метода и теоријском уопштавању базираном на историјским чињеницама привукао пажњу Ђорђа Тасића, као модерног правника и теоретичара.

Тасићев програм садржан у *Уводу у њравне науке* („Енциклопедија права“) из 1933. године одређен је друкчијим називом предмета. Промену назива Тасић је објаснио немогућношћу предавања ове науке на стари начин и потребом дубљег теоријског улажења у ову материју. Подсетимо се да је Тасић пре издавања овог уџбеника имао неколико запажених објављених теоријских радова, почев од његове докторске дисертације, али и искуство предавача, јер је неколико година раније предавао Енциклопедију и Филозофију права на правним факултетима у Суботици и Љубљани, што је била претпоставка за осмишљавање новог програма, који се разликовао од програма ранијих професора Енциклопедије права, поготово оних који су предавали Енциклопедију права на Лицеју и Великој школи.

10 Т. Тарановски, *Енциклопедија њрава*, Београд, 1923, стр. 534.

11 Ђ. Тасић, *нав. дело, Архив за њравне и друшћивене науке*, књ. XXXIII, Београд 1936, стр. 1.

12 *Истио*, стр. 5.

Тасићев програм из 1933. године садржан је у уводу и у неколико делова. У уводу су дате извесне напомене о овом издању уџбеника.

У првом делу детаљно су одређени појмови друштва, права и државе: а) *друштво и друштвени пројиси*; б) *појам права*; в) *бићни елементи у правном правилу*; г) *држава*.

Други део обрађује – Право као морални чинилац у ширем смислу: а) *право и морал*; б) *право и ред (мир) као циљеви права*; в) *шта је правда, правичност, правно осећање, те штилови солидарности и правде*; г) *природно право*; д) *одговорност*; њ) *борба за право*; е) *злоупотреба права*.

Трећи део односи се на изворе и тумачење закона, а четврти део на правну науку и правну технику.

Програм је у другом издању уџбеника, поновимо, скраћен. По речима Ђорђа Тасића, до скраћивања је дошло да би се уџбеник прилагодио нивоу знања и узрасту студената; зато су изостала многа питања из опште теорије и филозофије. Цела материја у другом издању подељена је на четири дела, али је редослед излагања другачији и обим сваког дела знатно је краћи. Први део насловљен је: Друштво, право, држава. Други део разматра модерно позитивно право, трећи део односи се на правне изворе, а четврти део на тумачење закона.

Скраћивањем програма у овом издању, проф. Тасић изгледа није много помогао студентима, јер су остала необрађена и недоречена многа питања. Аутор је то убрзо увидео, те је зато у треће издање уџбеника (из 1941. године) унео неке нове делове и подробније објаснио многе правне појмове. Материја у овом издању из 1941. године, поред кратког увода, сврстана је у два дела: Општи део, у којем су изложени основни појмови о праву по следећем редоследу: а) *друштво, право, држава*; б) *правни извори*; в) *тумачење закона*; г) *правна наука*, и Посебни део, који садржи модерно позитивно право. Овде је излагање готово идентично са излагањем те материје у издању из 1938. године, изузев што је додато поглавље о међународном изједначењу или интернационализацији права.

Тасићев програм из Увода у правне науке у издању из 1933. године побудио је велику пажњу писаца који су се бавили теоријом државе и права и филозофијом права. Већина оцена је веома повољна, мада је било и критичких примедба на неке теоријске ставове Ђорђа Тасића.

Први је ово дело оценио Божидар С. Марковић још 1936. године. По њему, Тасићев рад не представља стару и преживелу Енциклопедију права, као конгломерат школских правних појмова, већ „самосталну дисциплину која има свој сопствени објекат –

појам и идеју права и свој сопствени метод, не догматски и нормативни... него метод социјалних и филозофских наука“.¹³ Вредност ове књиге и програма садржаног у њој, Б. С. Марковић видео је и у чињеници што она представља „протест против сувих и нетачних, нереалних подела и класификација права које својим формализмом не само изопачавају него и умртвљују и осиромашавају ову живу и испреплетену стварност“.¹⁴ Овом Тасићевом књигом, наглашава Б. С. Марковић, „повучена је широка бразда у нашој правној литератури и њена појава представља значајан датум у нашој правној науци, јер је модерна и у неким питањима иде испред времена у коме је писана“.¹⁵ Међутим, било је и замерки на неке Тасићеве ставове као што је, на пример, да правна свест није једина која „једно правило чини правним нити да јединство социјалне воље остаје највиша вредност и крајњи основ права, као ни да формални закон може увек бити укинут обичајем“.¹⁶ С правом је проф. Б. С. Марковић подвукао да је овај уџбеник превазишао оквире уџбеничке литературе и да је више представљао „трактат из филозофије права“ него уџбеничко штиво.¹⁷

Професор Радомир Лукић оценио је *Увод у правне науке* као најбоље дело те врсте у нашој правној литератури, у којем је Тасић успео да изнесе богатство својих идеја и да синтетизује филозофски, правни и социолошки метод.¹⁸ Критичке опаске проф. Лукића, делом условљене новим друштвеним амбијентом, у којем је, после Другог светског рата, он стварао, односе се на Тасићево недовољно схватање класне борбе и претерано наглашавање значаја опште друштвене свести. Лукић указује да Б. Тасић „није довољно продубио анализу друштвене стварности, особито класне борбе из које се рађа право“, као и да је исказивао схватања да се „држава и право могу потпуно реформисати у правцу општедруштвеног инструмента за остваривање заједничких интереса“. Лукић је замерио Тасићу да у његовој доктрини, услед обиља мисли и велике оригиналности, има доста несистематичности, нејасности и противречности.¹⁹

Млађи Лукићеви ученици такође су високо оцењивали ово и друга дела Ђорђа Тасића. Запажен је рад професора Стевана Врачара „О државно-правном модернизму Ђорђа Тасића“,²⁰ који је о овом питању писао у ширем контексту Тасићевих теоријских и филозофских ставова. С. Врачар сагласан је са писцима који су

13 Б. С. Марковић, *нав. дело*, стр. 317.

14 *Исто*, стр. 322.

15 *Исто*, стр. 333.

16 *Исто*, стр. 334.

17 *Исто*, стр. 331.

18 *Анали Правног факултета у Београду*, јануар–март 1959, стр. 7.

19 *Избор расправа и чланака из теорије права*, САНУ, Београд 1984. стр. 187–276.

20 *Правни животи* бр. 9, Београд 1997.

проучавали дело Ђорђа Тасића да је *Увод у њравне науке* („Енциклопедија права“) Тасићево главно животно дело и да је „постало права круна ауторовог стваралаштва и најлепши и најизразитији показатељ аутентичног Ђорђа Тасића“.²¹ Врачар је такође нагласио да је у тој књизи научни опус Ђорђа Тасића најверодостојније одсликан и да је посебно дошао до изражаја његов државно-правни модернизам. Тасић је у овом делу напустио правни традиционализам и правну догматику и увео модеран метод у изучавање државе и права, који представља синтезу социолошког, историјског, правног и дијалектичког метода – да би сви скупа, имајући у виду Тасићев смисао за анализу и синтезу, били обједињени у један, по Врачаровој дефиницији, „својеврсни комплексни метод“ примерен науци о праву и држави.²²

Примена овог метода дошла је посебно до изражаја у поглављу које се односи на правне изворе и тумачење закона. Тасић је из ове проблематике написао више радова у којима је синтетизовао најважније резултате до којих је дошла савремена наука, и обогатио је својим новим идејама.²³

Треба истаћи да је Тасићево тумачење закона произашло из његовог схватања појма права, циља и етичке вредности права, као и односа права и државе. У том контексту, он се залагао за тумачење права као стваралачке делатности правника, прилагођавајући прописе динамичном развоју друштва.²⁴

Приказане оцене поменутих аутора о Тасићевој књизи *Увод у њравне науке* (као и оцене неких аутора које нисмо посебно навели) сведоче да постоји мање-више општа сагласност о значају овог дела за унапређење теорије државе и права – посебно у погледу примене социолошког метода у истраживањима и оценама које је Тасић износио о многим питањима из ове области. Нема сумње да је Тасић од свих професора који су предавали овај предмет по наведеним програмима најдаље отишао у примени социолошког метода. Зато га многи сматрају и утемељивачем модерног социолошког метода. Ипак, не треба занемарити ни допринос његових претходника, који су крајем XIX века (Гершић) и у другој деценији XX века (Тарановски) успешно примењивали социолошки метод, поготово ако се има у виду време када су настајала ова дела. Напоменимо да је уџбеник *Увод у њравне науке* Тасић писао тридесетих година прошлог века, што закључујемо на основу његовог дописа декану Правног факултета у Београду од 9. јула 1934. године (повод је била расправа о предлогу Уредбе Правног факул-

²¹ *Истио*, стр. 26.

²² *Истио*, стр. 41.

²³ Р. Лукић, *нав. дело, Анали Правног факултета* бр. 1, Београд, 1951, стр. 9.

²⁴ Ђ. Тасић, *Увод у њравне науке*, Београд 1933, стр. 227–228.

тета из 1934. године), у којем је замерио декану што га није консултовао као предметног наставника када је предложио Савету да се Енциклопедија права, односно Увод у правне науке предаје као један предмет са Филозофијом права, и то на четвртој години, уместо на првој, иако су оба предмета у Општој уредби Универзитета из 1931. године била предвиђена као посебни предмети. Тасић у допису није пропустио прилику да скрене пажњу декану да је дао у штампу уџбеник *Увод у правне науке*, прилагођен правницима прве године, и предложио да се Енциклопедија, односно Увод у правне науке предаје на првој години, а Филозофија права на четвртој години.²⁵

Поредећи, на крају, Тасићев програм са осталим програмима Енциклопедије права, треба истаћи и то да су ранији програми из овог предмета (изузев програма Тарановског) махом садржавали дефиниције и објашњења правних појмова без дубље систематске обраде и органске повезаности. То није био случај са Тасићевим програмом из Увода у правне науке, који је заснован на општој теорији о праву, у склопу ширих друштвених и моралних вредности које су условљене историјским околностима.

Ljubica Kandić*

PROGRAMMES OF LECTURES ON THE ENCYCLOPEDIA OF LAW

Summary

Professor Đorđe Tasić, Ph.D., one of the most prominent professors at the Faculty of Law in Belgrade in the period between the two world wars, has left behind him numerous and lasting works related to various areas of law – legal theory, jurisprudence, constitutional law, administrative law, sociology of law. However, his most outstanding works were within the theory of state and law. The authors who have studied his work unanimously agree that his 'Introduction to Law' (Encyclopedia of Law) is his most prominent work on the theory of law, where Tasic departs from legal traditionalism and dogmatism found in earlier works by other text-writers dealing with legal theory. He also introduced and shaped a new, modern method in comparative law and sociology. In order to briefly outline Tasic's originality in conceiving this programme and the application of modern,

²⁵ Архив Србије, фасцикла IX, бр. 24645/34.

* Ljubica Kandić, Ph.D., Full Professor of the University.

comparative sociological method in research and the writing of this and other works of his, we have cited the Encyclopedia of Law programmes by his predecessors, such as Gligorije Giga Gersic, Cedomilj Mijatovic and Teodor Taranovski, who, regrettably, have not been written about at all or very rarely, but who formed an important basis for the improvement of the theory of state and law, as well as for Tasic's originality and modernism.

Key words *Encyclopedia of law. – Introduction to law. – Programme of lectures. – Sociological method. – Đorđe Tasić*

Ljubica Kandić*

LES PROGRAMMES D'ENSEIGNEMENT DE L'ENCYCLOPEDIE DU DROIT

Résumé

Le professeur dr Đorđe Tasić, en tant qu'un des professeur les plus remarquables de la Faculté de droit de Belgrade entre les deux guerres, nous a laissé de nombreuses oeuvres durables dans différents domaines du droit – théorie du droit, philosophie du droit, droit constitutionnel, droit administratif ainsi que sociologie de droit. Toutefois, ses travaux les plus importants relèvent du domaine de la théorie de l'Etat et du droit. A l'avis de tous ceux qui ont écrit sur son oeuvre c'est „L'Introduction aux sciences juridiques (Encyclopédie du droit)“ qui constitue son oeuvre la plus importante dans le domaine de la théorie du droit. Il y a notamment abandonné le traditionalisme juridique et les dogmes juridiques exprimés dans les oeuvres de ses prédécesseurs ayant traité de la théorie du droit, pour introduire et concevoir, en droit, une nouvelle méthode moderne comparative et sociologique. Pour souligner brièvement toute l'originalité de Tasic dans la conception de ce programme et l'application de cette méthode moderne comparative et sociologique dans la recherche et dans la rédaction de cette oeuvre ainsi que d'autres travaux, nous citons dans ce travail les programmes de „L'Encyclopédie du droit“ de ses prédécesseurs: Gligorije Giga Geršić, Ėedomilj Mijatović et Teodor Taranovski (programmes ayant malheureusement trop peu et parfois nullement retenu l'attention des auteurs), bien qu'ayant constitué des bases importantes pour le développement de la science de la théorie du droit et de l'Etat et pour ce qui fait l'originalité et la modernité de Tasić.

Mots-clés: *Encyclopédie du droit. – Introduction aux sciences juridiques. – Programme d'enseignement. – Méthode sociologique. – Đorđe Tasić.*

* Dr Ljubica Kandić, Professeur de l'Université.

Ljubica Kandić*

VORLESUNGSPROGRAMME IN RECHTSENZYKLOPÄDIE

Zusammenfassung

Als einer der bedeutendsten Lehrer an der Juristischen Fakultät in Belgrad zwischen zwei Weltkriegen hinterließ Prof. Dr. Đorđe Tasić zahlreiche und unvergängliche Werke in vielen Rechtsgebieten – Rechtstheorie, Rechtsphilosophie, Verfassungsrecht, Verwaltungsrecht und Rechtssoziologie. Seine bedeutendsten Werke gehören aber dem Gebiet der Staats- und Rechtstheorie. Nach Beurteilung aller Autoren, die sich mit Tasićs Werk befassten, stellt die „Einführung in Rechtswissenschaften (Rechtsenzyklopädie)“ sein bedeutendstes Werk im Gebiet der Rechtstheorie dar, in dem Tasić den Rechtstraditionalismus und die Rechtsdogmatik aufgegeben hatte, die in früheren Werken der Autoren ausgeprägt waren, die sich mit der Rechtstheorie befassten. Darüber hinaus führte er eine neue moderne rechtsvergleichende und soziologische Methode ein und gab ihr einen Sinn. Um die Eigenartigkeit von Tasićs Konzeption dieses Programms und die Anwendung der modernen vergleichenden soziologischen Methode bei Forschung und Erstellung dieses Werks und anderer Werke Tasićs zu betonen, haben wir Programme aus der „Rechtsenzyklopädie“ seiner Vorgänger angeführt: Gligorije Giga Gersić, Cedomilj Mijatović und Teodor Taranovski (über welche leider entweder gar nicht oder sehr wenig geschrieben wurde), die eine wichtige Grundlage für Förderung der Staats- und Rechtstheorie als Wissenschaft und für Eigenartigkeit und Modernität von Đorđe Tasić waren.

Hauptwörter: *Rechtsenzyklopädie. – Einführung in Rechtswissenschaften. – Vorlesungsprogramm. – Soziologische Methode. – Đorđe Tasić.*

* Dr. Ljubica Kandić, Professor der Universität.